

Landbruksplan

Birkenes kommune

Innhold

1	Bakgrunn for landbruksplan	3
1.1	Hvorfor landbruksplan.....	3
1.2	Arbeidet med planen.....	4
1.3	Forhold til andre kommunale planer.....	5
2	Utviklingstrekk og ressursgrunnlag	6
2.1	Ressursgrunnlag skog og utmark.....	9
2.2	Ressursgrunnlag jord.....	12
3	Fokusområdene.....	22
3.1	Driveplikt, kulturlandskapet og gjengroing	22
3.1.1	- Driveplikt	22
3.1.2	- Kulturlandskapet	23
3.1.3	- Gjengroing	23
3.2	Omdømmebygging og kompetanse i næringa	25
3.2.1	- Omdømmebygging.....	25
3.2.2	- Kompetanse i næringa	25
3.3	Kommunal jordvernstrategi	26
3.4	Bosetting.....	28
3.4.1	- Føringer etter jordlova	28
3.4.2	- Føringer fra kommuneplanen	29
3.5	Satsing på lokale produkter og verdiskaping.....	31
3.5.1	- Lokalmat	31
3.5.2	- Lokalforedling.....	32
3.5.3	- Lokal skog- og trenæring	33
3.6	Klima, miljø og forurensing	34
3.6.2	- Vannmiljø: forurensning til vann.....	35
3.6.3	- Naturverdier som berøres i landbruket	37
3.6.4	- Hindre forsøpling og ulovlig bålbrenning	38
	Kilder.....	39
	Vedlegg.....	39

Forsidefoto: Rugsland sett fra Haustarfjell (Foto: Tormod Amundsen)

1 Bakgrunn for landbruksplan

1.1 Hvorfor landbruksplan

Landbruksplanen tar for seg aktuelle tema, utfordringer og mål innenfor ressursområdene jord- og skogbruk. I planen vil jordbruk og jordbruksvirksomhet ha hovedfokus.

Arealer til matproduksjon er et knapphetsgode, som samfunnet er helt avhengig av i et matsikkerhets- og beredskapsperspektiv. Uroligheter internasjonalt, med for eksempel krigen i Ukraina har vist hvor sårbar matvaresystemene i verden er, blant annet gjennom bortfall av innsatsfaktorer som i hovedsak blir produsert i Ukraina og Russland. I tillegg vil hyppigere svingninger i klimaet være et usikkerhetsmoment for all matproduksjon både globalt og i hvert enkelt land. Å sikre egen lokal- og nasjonal matproduksjon vil derfor ha stor betydning i årene fremover for den generelle befolkningen og for hver enkelt innbygger i Birkenes.

Birkenes er med på å bidra inn i landbrukspolitikken sine fire overordnede mål: Matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk med lavere utslipp av klimagasser.

Landbruksplanen har som mål å gi et oppdatert situasjonsbilde av landbruksnæringa i Birkenes med informasjon om status og utvikling i kommunen. I tillegg omhandler planen utfordringer knyttet til miljø og forurensing i Birkenes. I planen er det utarbeidet 6 fokusområder som tar for seg utfordringer, muligheter og målsettinger.

Landbruksplanen utarbeides med en tilhørende tiltaksplan som revideres årlig. Planen utarbeides som en temaplan og skal fungere som et styringsdokument for kommuneplanens samfunnsdel i arbeidet med landbruk i kommunen. Planen skal være førende for andre planer som utarbeides, når landbruksinteresser blir berørt. Viktige hovedpunkter fra planen skal innarbeides i kommunens øvrige planverk.

Planen vedtas blant annet som kommunens jordvernstrategi og skal være en del av kommunes planstrategi. Planen skal i tillegg være et arbeidsdokument for administrasjonen.

1.2 Arbeidet med planen

Det ble i kommunestyret sak 117/20 vedtatt planstrategi for kommunen i perioden 2020-2024. I planperioden ble det vedtatt at det også skal utarbeides landbruksplan for Birkenes.

I henhold til kommunal planstrategi 2020-2024 for Birkenes kommune ble det vedtatt i Utvalg for samfunns- steds- og næringsutvikling (USSN) at det skal utarbeides landbruksplan for Birkenes. I sak 6/22 ble det gjort vedtak om oppstart av planen og fokusert på følgende områder:

- Mål og tiltak for utviklinga i landbruksnæringa i Birkenes
- Utviklingstrekk og ressursgrunnlag
- Belyse utfordringer i næringa og hvor det er viktig å rette tiltak mot fremover
- Hvordan synliggjøre landbruket sin viktige betydning for Birkenes
- Bosetting

USSN vedtok en arbeidsgruppe bestående av 1 representant fra alle de lokale faglagene i tillegg til 1 representant fra Birkenes næringsforum i arbeidsgruppa. Fra politisk nivå ble 2 representanter fra utvalg for samfunns-steds og næringsutvikling (USSN) valgt inn, for å medvirke i gruppa.

Vedtaket ble lagt ut på høring til de lokale faglagene, Statsforvalteren og sendt ut som felles epost til alle bønder.

Arbeidsgruppe

Følgende har vært representert i arbeidsgruppa:

Sau og geit v/leder Christian Espegren

Bondelaget v/styremedlem Frode Svaland

Birkenes skogeierlag v/ Svein Hauge

Vegusdal og Herefoss skogeierlag v/ Andreas Holm

Birkenes næringsforum v / Arild Tveide

Fra Utvalg for samfunns-, steds- og næringsutvikling:

Trygve Endresen og Bjørn Tore Hovland.

Fra Administrasjonen: Mona Kile, Tormod Amundsen, Anne-Sofie Havstad og Sigrid Heimro

Gjennom høringa og første arbeidsmøte var det enighet om at planen skal fokusere på noen områder som er viktige å belyse, og som det settes mål og tiltak for, som er forankret i de vedtatte overordna områdene som vist til over.

Fokusområder i planen:

- Driveplikt, kulturlandskapet og gjengroing
- Omdømmebygging og kompetanse i næringa
- Kommunal jordvernstrategi
- Bosetting
- Satsing på lokale produkter og verdiskaping
- Klima, miljø og forurensning

Arbeidsgruppa har hatt 3 møter. Både skriftlige høringssvar og muntlige innspill er innarbeidet i planen.

1.3 Forhold til andre kommunale planer

Landbruk er arealforvaltning og det er avgjørende at det legges føringer for bruk og disponering av arealer for matproduksjon, med tanke på nedbygging og infrastruktur. Denne planen skal derfor være et viktig styringsdokument for andre planer når landbruksarealer kan bli berørt.

For å sikre en slik forankring juridisk, legger landbruksplanen her en anbefaling om at det i kommuneplanens arealdel skal vurderes om hvorvidt jordlova §§ 9 (bruk av dyrka og dyrkbar jord) og 12 (deling) inntas i områder som er avsatt til andre formål enn landbruk. Det vil bety at jordlova vil gjelde i slike områder selv om formålet ikke er landbruk. På denne måten vil jordlova påvirke arealforvaltningen i de områdene som i hovedsak vil kunne gjelde nedbygging av dyrka jord og disponering av dyrkbar jord. Jordlova vil også kunne forhindre fradelinger av større arealer som for eksempel er avsatt til camping eller lignende.

Det anbefales videre at det utarbeides bestemmelser om erstatningsareal for bruk av omdisponert matjord, eventuelt at jorda inngår som jordforbedringsmiddel i eksisterende jordbruksareal i saker hvor nedbygging er et faktum.

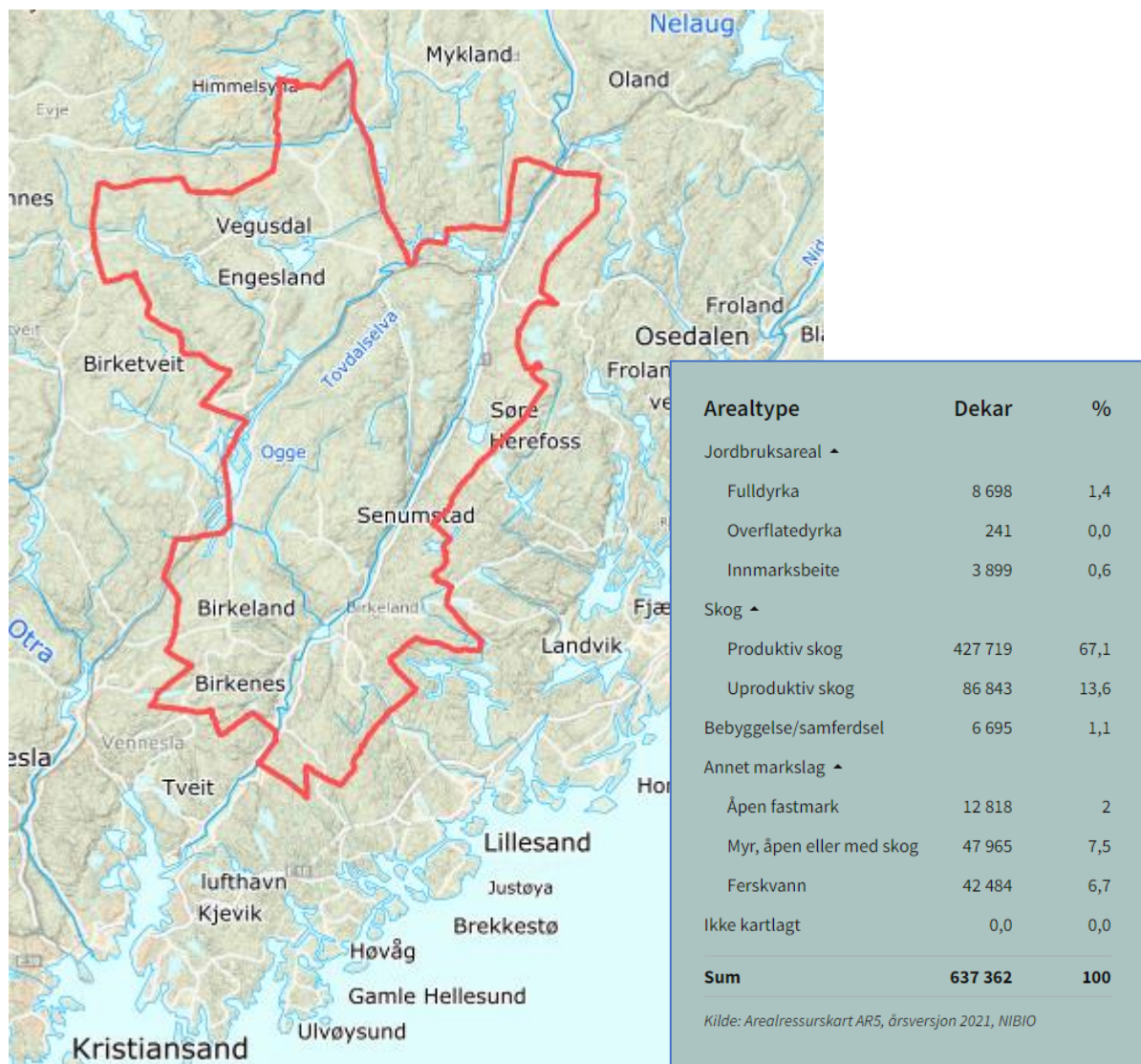
Bakgrunnen for disse anbefalingene er å kunne ha kontroll med- og kunne påvirke fremtidig beslag av dyrka/dyrkbar jord, jordvern og forutsigbarhet med tanke på landbruksområder- og aktivitet. I kommuneplanen foreslåes det at jordlova §§ 9 og 12 tas inn som egen bestemmelse med påfølgende ordlyd:

Retningslinjer for omdisponering av dyrka og/eller dyrkbar jord

- I planer eller dispensasjoner som tillater omdisponering av dyrka og eller dyrkbar jord til anna formål enn matproduksjon, skal det stilles vilkår om at det etableres erstatningsareal eller at jorda blir brukt som forbedringsmiddel til allerede eksisterende jordbruksareal, minst tilsvarende det tapte. Kostnader knyttet til dette faller på utbygger.

- I kommuneplanen skal bestemmelsene §§ 9 og 12 gjelde for planområdene eller avgrensa deler av disse.

2 Utviklingstrekk og ressursgrunnlag

Kart over Birkenes kommune (Kilde: NIBIO Kartdata: Kartverket, Geovekst og kommunene). Tabellen viser arealfordeling av markslag i dekar og %.

Birkenes er en innlandskommune på 637 kvadratkilometer og ligger omtrent midt i Agder; ca. 30 km fra Kristiansand og 13 km fra Lillesand. Kommunen har 5350 innbyggere og består av de tre tidligere kommunene Birkenes, Vegusdal og Herefoss. Gjennom kommunens østlige del renner Tofdalselva, som er verna mot videre utbygging. Elva har vært svært viktig for skogbruket opp gjennom tidene, men er nok i dag mest betydningsfull som laksefiskeattraksjon.

Birkenes er en viktig landbrukskommune – både innen jord- og skogbruk. Skogarealet dekker 81 % av kommunen og er en av de største skogkommunene på Agder. Jordbruksarealet dekker 2 %, noe som er under landsgjennomsnittet på 3,5 %.

Figuren viser forholdsmessig fordeling av kommunens markslag; skog, andre markslag, dyrka mark og bebyggelse.

Sysselsetting

Det finnes ikke håndfaste tall for sysselsetting. Tallene er underrapportert, noe som ikke vil gi et riktig bilde på antall sysselsatte i landbruket. Det er nå likevel slik at det er flere deltidsbruk enn heltidsbruk i Birkenes i dag, noe som er realiteten for resten av landet også.

En gjennomsnittlig jordbrukseiendom i Birkenes er på 24,5 dekar jordbruksjord.

En gjennomsnittlig skogeiendom er på 973 dekar produktiv skog.

Det er registrert 448 landbrukseiendommer i kommunen, 280 av disse er bosatt. Totalt bor det 816 personer på de bebodde landbrukseiendommene.

Hver 7. birkenesing bor på en gård.

(Tall fra SSB)

Ringvirkninger i flere ledd

Bonden i Birkenes genererer verdiskapning og arbeidsplasser som strekker seg langt utover produksjonen på selve gården. For å gi et bilde av dette kan det nevnes arbeidsplasser innen transport, logistikk, videreforedling, matvarekjeder, håndverkere, maskinoperatører, innkjøp av tjenester, veterinærtjenester og rådgivningsapparatet. Ofte vil bonden benytte lokale tjenester når det er behov, noe som styrker disse næringene og gir andre positive ringvirkninger.

Jordbrukets kulturlandskap skaper rammen rundt opplevelsesverdi og turisme. I Birkenes er det også flere som har satset på gårdstilknyttet næringsvirksomhet i samarbeid med andre foretak.

Skogsdrift (Foto: Tormod Amundsen)

Kostnadsøkning

Landbruket har vært utsatt for en massiv kostnadsøkning på innsatsfaktorer spesielt som følge av krigen i Ukraina. Kostnadsveksten skyldes først og fremst høy prisvekst på kunstgjødsel, elektrisitet og diesel. Situasjonen er utfordrende for mange og presser likviditeten, særlig i produksjoner med ujevne inntekter.

I tillegg til kostnadsøkningen på innsatsfaktorer kommer kostnadsøkning knytta til maskiner og bygg. Det er en situasjon som kan være krevende sett i et investeringsperspektiv. Beslutninger om framtidig drift og investeringer settes på vent ved usikkerhet om framtida.

2.1 Ressursgrunnlag skog og utmark

Skogbruket har til alle tider betydd mye for næringslivet i Birkenes, og har sysselsatt mange arbeidere gjennom tradisjonell skog- og sagbruksdrift, fløting og videreforedling. Allerede på 1300-tallet startet eksport av spesielt eik til skipsbygging i Danmark og Holland. Det var stor etterspørsel av eik i denne tiden, noe som førte til at eikeskogene nærmest ble uthogd frem mot 1800-tallet. Også bruk av anna trelast økte betydelig og ga grunnlag for lønnsom skog- og sagbruksdrift.

Sagbruket i Flakkefossen startet opp så tidlig som i 1572 og var den første industrien som fant sted i Birkenes. På det meste var det 5 sagbruk rundt Flakksvann. Senere kom Flakksvannsbanen som i hovedsak ble bygd for å frakte tømmer og trelast mellom Birkenes og Lillesand.

Birkenes har også i dag flere trebearbeidende bedrifter og store muligheter for å øke verdiskapingen lokalt.

Det er registrert ca. 430 000 dekar produktiv skog. I dag består skogen av 59 % furu-, 35 % gran- og 6 % lauvdominert skog. Gran og lauv dominerer i nedre deler av kommunen, mens furua dominerer på heiene og områdene i gamle Herefoss og Vegusdal.

Beregnet tilvekst er ca. 130 000 m³/år.

Gjennomsnittlig hogstkvantum siste 10 år er ca. 50 000 m³, fordelt med ca. 60 % gran, 32 % furu og 8 % lauv. Det ligger muligheter til økt utnyttelse og bruk av skogressursene da hogstkvantumet ligger langt under tilveksten.

Skogsdrift (Foto: Tormod Amundsen)

Det drives fortsatt en del manuell hogst, men over 85 % av innmålt tømmer hogges i dag med maskin.

Skogsbilvei (Foto: Tormod Amundsen)

Skogsbilveier

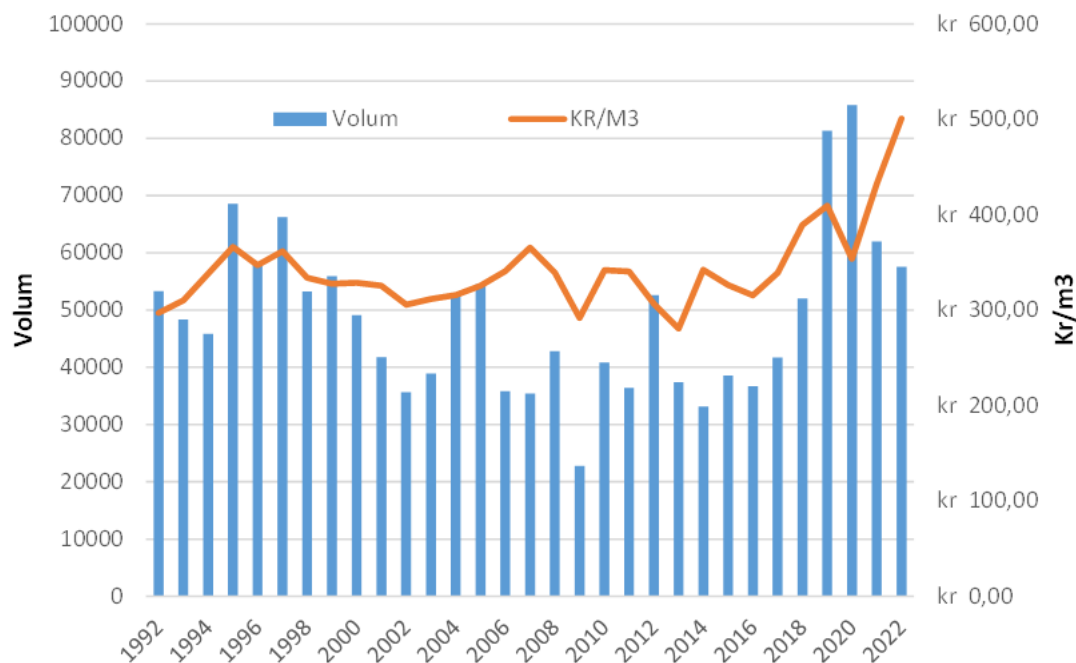
Vedlikehold og nybygging av bil- og traktorveier er viktig for å gjøre de produktive arealene tilgjengelige og lønnsomme for drift. Det er et stort behov for oppgradering av eldre skogsbilveier, slik at de kan benyttes av dagens tømmerbiler.

Det er mulig å søke tilskudd til bygging av skogsvei. Det forutsettes da at veien bygges etter kravene i Normaler for landbruksveier.

Hogst

I 2020 ble det avvirket over 85 000 m³ som er rekord for Birkenes. Som vi ser i tabellen nedenfor varierer hogsten, men har de siste årene ligget over gjennomsnittet.

Hogsten påvirkes hovedsakelig av tilgjengelig hogstkapasitet, avsetningsmuligheter og tømmerpris.

Figuren viser utvikling i hogstkvantum og tømmerverdi i årene 1992 -2022.

Avvirkning av tømmer i kommunen har nå en årlig bruttoverdi på mellom 25 og 30 millioner kroner. I tillegg kommer inntekter fra videreforedling til ved og materialer med mer.

Gjennom skogfondsordningen investeres det årlig over 4 millioner kroner i skogkultur, vedlikehold og nybygging av veier.

Planting og ungskogpleie

De siste årene er det plantet over 200 000 granplanter årlig.

Furua forynges i hovedsak ved naturlig foryngelse eventuelt i kombinasjon med markberedning.

Det er fortsatt behov for bedre oppfølging av foryngelsen, men totalt sett forynges arealene tilfredsstillende. Det utføres årlig foryngelseskontroll og melding til skogeiere som ikke følger opp foryngelsesplikten ved planting etter hogst.

Det er viktig å øke innsatsen på ungskogpleie for å sikre kvalitet og tilvekst på ny skog. Selv med svært gode tilskuddsordninger er det flere forsømte områder. Dette kan skyldes mangel på kunnskap og tilgjengelighet av lokal arbeidskraft. Fokus på foryngelse og stell av ungskogen, vil derfor være et viktig arbeidsområde fremover.

Ungskog (Foto: Tormod Amundsen)

Viltforvaltning

Storviltjakten organiseres gjennom Birkenes-, Herefoss- og Vegusdal viltlag. Her er det godkjente bestandsplaner for elg, men for hjort er det bare Birkenes viltlag som har utarbeidet egen bestandsplan.

Viltet er en betydelig ressurs og det felles årlig mellom 80 og 90 elg. Elgstammen er holdt på et lavt nivå de siste årene for å gi bedre beitetilgang og kondisjon i bestanden.

Hjortebestanden er i sterk vekst og antall felte dyr er doblet de siste 5 årene fra 63 dyr i 2018 til 126 dyr i 2022.

I enkelte områder er bestanden nå så stor at landbruksarealer og skog påføres betydelig skade.

Bestanden forvaltes av grunneierne gjennom bestandsplaner og avskytingen tilpasses i stor grad variasjon i bestandstetthet.

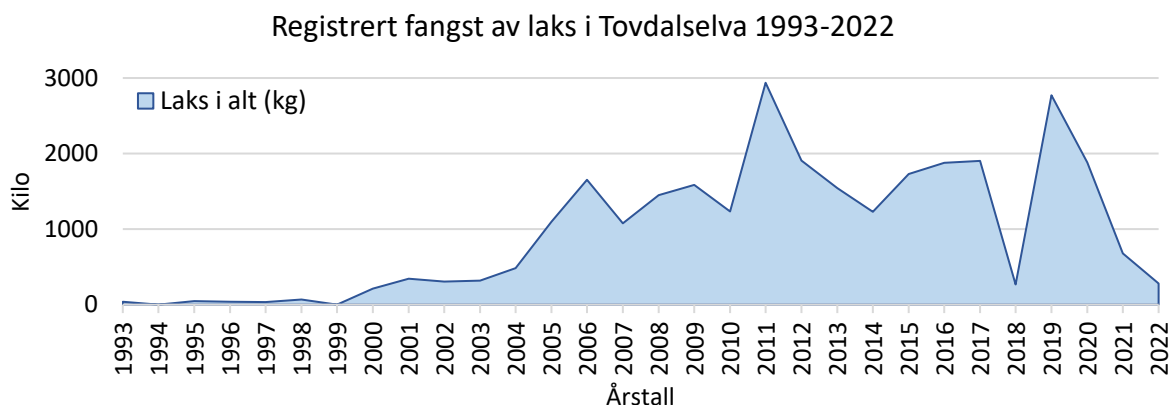

(Foto: Tormod Amundsen)

Laksefiske i Tovdalselva

Historisk ble Tovdalselva regnet som landets tredje beste lakseelv. På slutten av 1800-tallet ble det høstet opptil 18 000 kg laks årlig. Industrialisering av Europa på 1900-tallet medførte mengder med sur nedbør som falt over sørlige deler av Norge. Tovdalselva ble hardt rammet av forsuring og den lokale laksestammen ble regnet som utdødd på 70-tallet. Det ble iverksatt kalkingstiltak i sidebekker til lakseførende strekning i 1986 og vedvarende kalking har i stor grad bidratt til bedre vannkvalitet og tilbakeføring av laksefisk. I perioder er det også satt ut øyerøgn av laks for å øke rekrutteringen.

I dag forvaltes laksefisket i Tovdalselva av Nedre Tovdal fiskelag. Elva overvåkes med fangststatistikk og video som registrerer oppvandring i laksetrappa ved Boenfossen. De siste årene har laksefisket variert i fangst. Tørre somre med lite og varmt vann fører til få fiskere i elva, og lite fiskeinnsats bidrar til at fangststatistikken ikke alltid speiler tilgjengelig laks i elva.

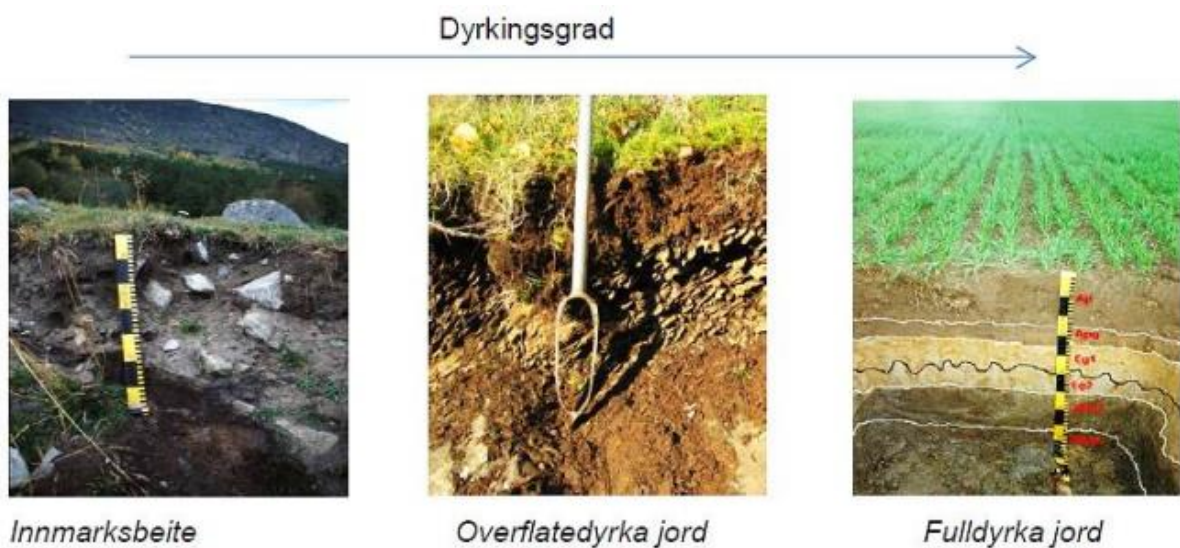

Figuren viser utvikling av fangst av laks i Tovdalselva 1993-2022 (kilde SSB)

2.2 Ressursgrunnlag jord

Jordsmonnet har mye å si for hvordan jorda kan brukes og hvilke vekster som kan dyrkes. For eksempel er områdene nord i kommunen preget av myrjord, noe som egner seg best til grovfôrproduksjon. Langs Tovdalselva og i Tveideområdet er det mye sandholdig jord som stammer fra moreneavsetninger. Denne jorda har gode forutsetninger for grønnsaksproduksjon og korn.

Definisjonen av dyrka og dyrkbar jord stammer fra Norsk Institutt for økonomi og biovitenskap (NIBIO). Denne definisjonen er i tråd med kartsystemene AR5 klassifikasjonssystem og FKB Dyrkbar jord.

Figuren viser typiske kjennetegn på jordprofiler og dyrkingsgrad. (Kilde skog og landskap)

Dyrka jord

Fulldyrka jord: Jordbruksareal som er dyrka til vanlig pløtedybde, og kan benyttes til åkervekster eller eng, og som kan fornyes ved pløying.

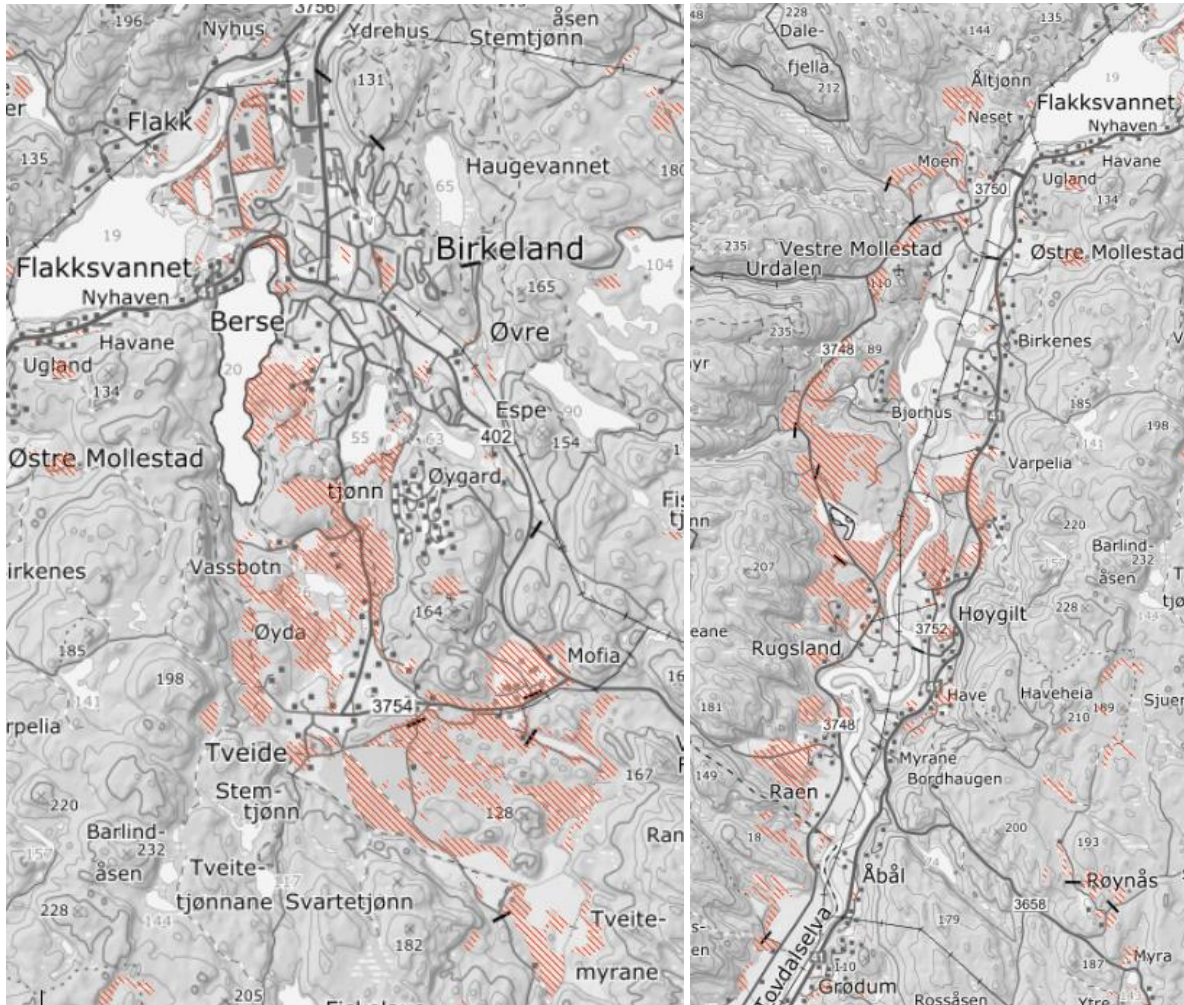
Overflatedyrka jord: Jordbruksareal som for det meste er rydda og jevna i overflata, slik at maskinell høsting er mulig.

Innmarksbeite: Jordbruksareal som kan benyttes som beite, men som ikke kan høstes maskinelt. Minst 50 % av arealet skal være dekt av kulturgras eller beitetålende urter.

Dyrkbar jord

Areal som ved oppdyrking kan settes i en slik stand at de holder kravet til fulldyrka jord, og som holder kravene til klima og jordkvalitet for plantedyrking.

I Birkenes er 15 670 dekar kartlagt som dyrkbar jord, det vil si arealer som kan dyrkes opp til å bli fulldyrka jord og som holder kravene til klima og jordkvalitet for plantedyrking.

Av kartet vises områder hvor det frekommer større sammenhengende dyrkbare arealer (rød skravering) i Tveideområde og langs Tovdalselva. Arealene er egna for nydyrking.

Dyrking av myr

55,5 prosent av den dyrkbare jord i Birkenes er i dag registrert som myr.

Det i dag forbud mot dyrking av myr, men det kan gis dispensasjon dersom andre hensyn som blant anna involverer natur- og kulturlandskapsverdier og hensyn til klima må vike. For at det kan gis dispensasjon skal det i tillegg legges vekt på størrelsen på myrarealet, rasjonell arrondering og grunneiers tilgang på andre dyrkingsarealer. Søker må kunne dokumentere at det omsøkte tiltaket er av vesentlig betydning for å opprettholde drifta.

Nydyrking

I perioden 2016 – 2022 ble 505 dekar nydyrka i Birkenes. Det var en topp i 2019 hvor det ble nydyrka 179 dekar. Større nydyrkingsfelt finner vi blant annet på Tveide.

Med nydyrking menes fulldyrking og overflatedyrking av jord. Gjenoppdyrking av jordbruksareal som har ligget unytta i over 30 år, regnes som nydyrking.

Nydyrking på Tveide (Foto: Tormod Amundsen)

År	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Areal	84	30	60	179	41	79	32

Tabellen viser oversikt over godkjent nydyrkingsareal i Birkenes de siste 7 årene.

Jordbruket

I Birkenes er det i dag 307 eiendommer som har registrert jordbruksjord på sin eiendom. Til sammen utgjør det 11 287 dekar. I 2022 ble denne jorda drevet av 64 jordbruksforetak som søker produksjonstilskudd. Det aller meste av arealet går til grovfôrproduksjon for de som driver med husdyr og disse foretaka fordeler seg over hele kommunen. I tillegg er det også produksjon av korn, potet, grønnsaker og jordbærplanter, som stort sett ligger i sørvestlige deler av kommunen langs Tovdalselva. Kun et fåtall er rene grovfôrprodusenter. De fleste av jordbruksforetaka må leie jord for å kunne få en noenlunde inntjening i produksjonen. Leiejordsandelen er nå over 70 %, og den høye andelen er bekymringsfull.

Grovfôrproduksjon på Tveide. (Foto Bjørn Vidar Lie)

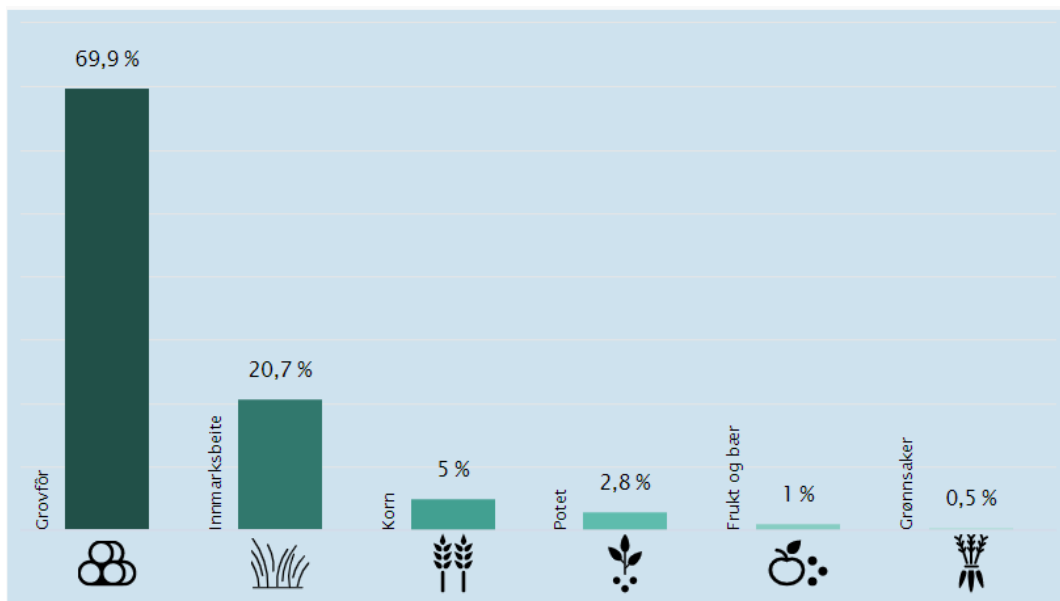
Leiejord

Den høye leiejordsandelen gjør det sårbart hvis et foretak som driver mange eiendommer, legger ned drifta. Flere steder på Agder, som for eksempel i Birkenes, er det i noen tilfeller bare en eller noen få bønder som driver all jorda i området. Det kreves mye agronomisk innsats å holde jord i god hevd. Derfor er det viktig at den er i kontinuerlig drift. Om en av bøndene slutter, og det ikke er noen andre som vil drive arealene videre, kan det få svært negative konsekvenser for jordbruket og lokalsamfunnet. Lavere aktivitet i bygda, gjengrodde kulturlandskap og svekket matproduksjon er noen av følgene.

I Birkenes driver de største grovfôr- foretakene mellom 30 - 40 eiendommer.

Produksjoner

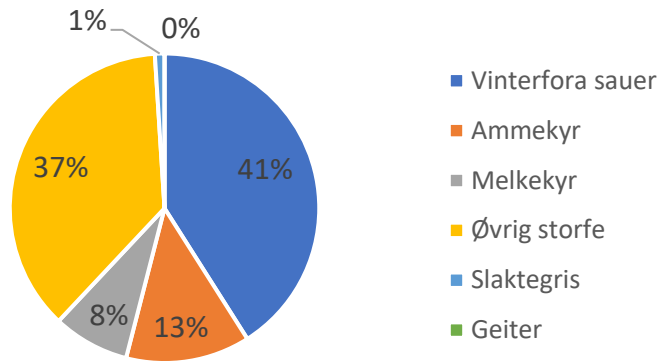
Birkenes er en stor grovfôrkommune hvor grasarealet dekker ca. 10 000 dekar, som også inkluderer innmarksbeite. For åkervekster er det relativt små arealer.

Figuren viser bruken av jordbruksarealene fordelt på vekster.

Dyreholdet i kommunen preges i hovedsak av saue- og storfehold. De siste årene har det skjedd en dreining fra melkebruk over til ammekyr/storfeproduksjon. I 2011 var det 13 bruk med melk og 13 bruk med ammekyr. I dag er det 8 bruk med melk og 17 bruk med ammekyr.

Dyrehold

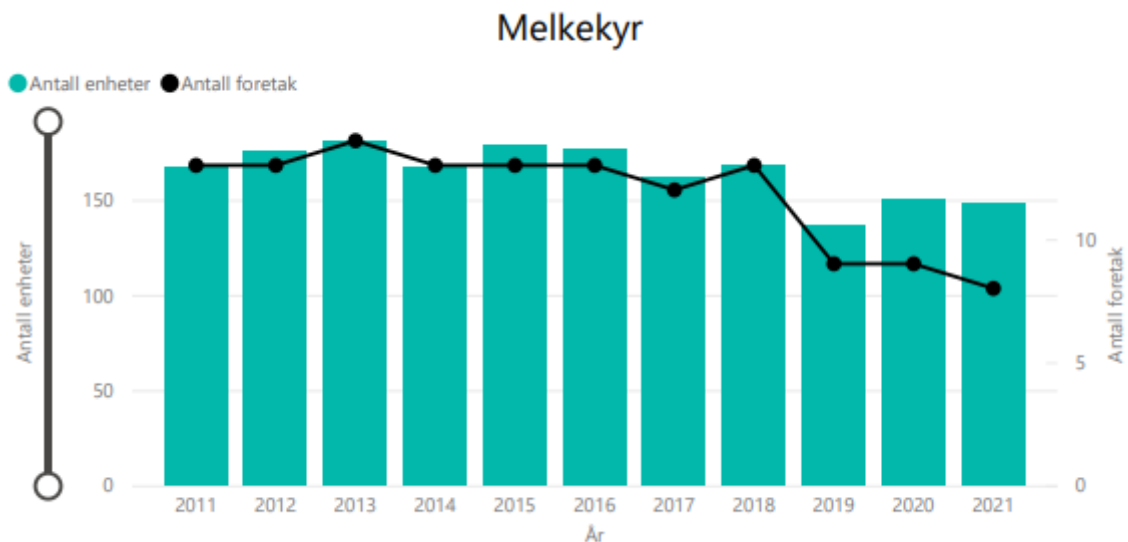
Figuren viser prosentvis fordeling av antall dyr i Birkenes

Melkeproduksjon

I Birkenes har det vært en svak nedgang i antall melkebruk de siste 10 årene med 13 foretak i 2011 til 8 foretak i 2021. Endrede rammevilkår som omfatter økonomiske og dyrevelferdsmessige forhold, har ført til at vi ser en dreining fra melkeproduksjon over til ren kjøttproduksjon.

Selv om melkeproduksjon regnes for å være en stabil og forutsigbar næringsinntekt, velger likevel noen å legge om. Dette kan ha sammenheng at produksjonen er svært arbeidskrevende, og i forbindelse med for eksempel generasjonsskifte velger noen å legge om drifta til andre mindre arbeidsintensive produksjoner.

I 2021 er det 8 melkeprodusenter i Birkenes. Det ble levert i underkant av 800 000 liter melk.

Figuren viser en nedgang i antall melkebruk og antall melkekyr de siste årene.

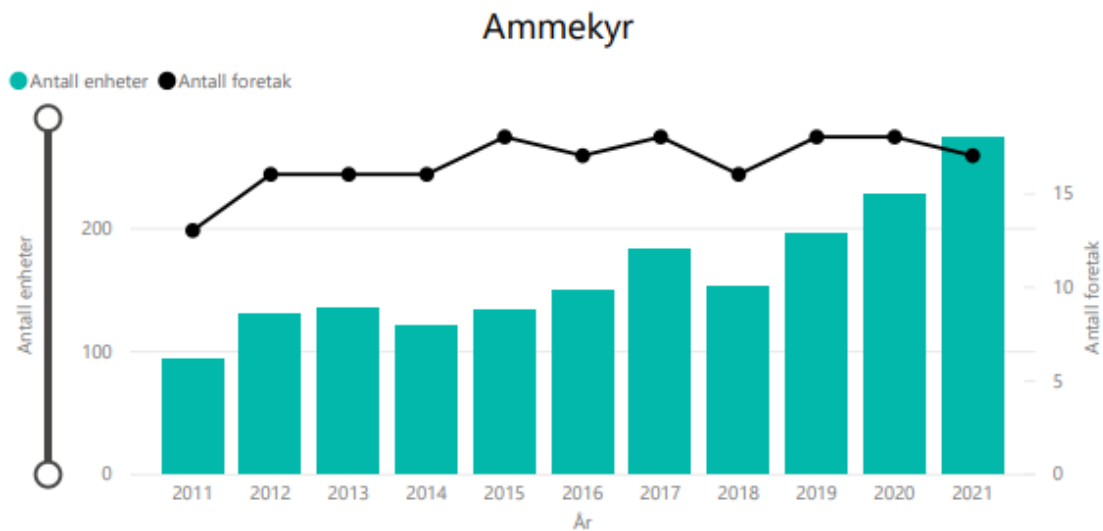

Ammekyr

Produksjon med ammekyr har økt både i antall foretak og i antall dyr. Fra 13 bruk i 2011 til 17 bruk i 2021. Som vist til over er det flere av melkebruka som har gått fra melkeproduksjon over til ammekyrproduksjon eller storfekjøttproduksjon. I tillegg er det også etablert nye ammekyrforetak. Noe av årsaken kan være at denne produksjonen er mindre arbeidskrevende og mer fleksibel enn melkeproduksjon.

Ammekyr (Foto Svein Gunnar Simonsen)

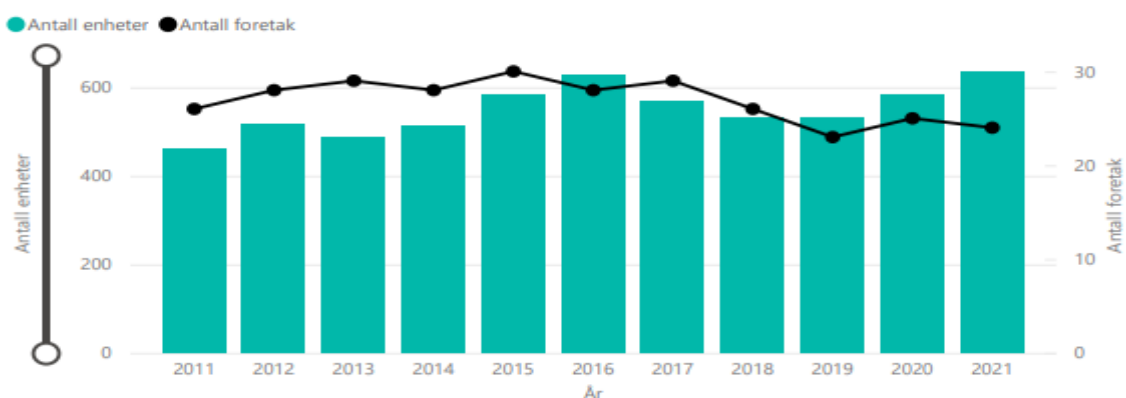

Figuren viser utviklingen av ammekyr og antall foretak over en 10 års periode.

Øvrige storfe

Øvrige storfe er en kombinasjon av i hovedsak kalver, kviger og okser. Flere av foretaka driver med oppfôring av kalvene selv og antallet øvrige storfe har hatt en svak økning de siste 10 åra. Antall foretak har derimot gått ned, noe som kan indikere at ren oppfôring av kalver har gått ned?

Øvrig storfe

Antallet foretak med øvrige storfe og antall dyr har holdt seg stabilt i Birkenes

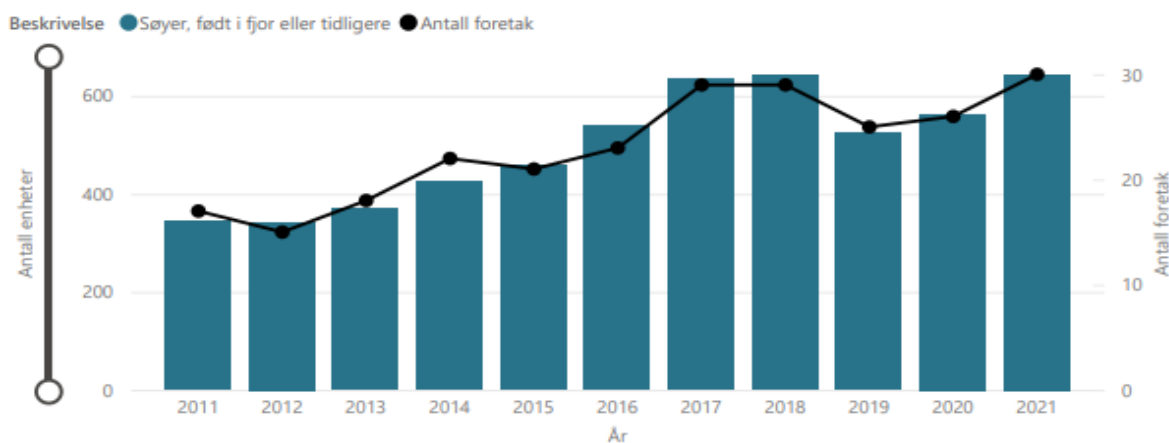
Sau

Antall søyer og foretak med sau har hatt en jevn økning de siste årene. Det er gode forutsetninger for å drive med sauer ved å ta i bruk skogsbeite. Skogsbeite har historisk vært en viktig del av det totale beitegrunnet i Birkenes. Nye gjerdeløsninger er med på å kunne utnytte denne ressursen i enda større grad enn før. Lite tap av dyr, god tilvekst og godt samarbeid i næringa bidrar til at det utvikles fellestiltak og løsninger for bruk av skogen som beite og som gir lønnsomhet. Det er allerede sauebønder i kommunen som har gått sammen om å ta i bruk skogsbeite gjennom fellestiltak.

Sauer på Engesland
(Foto: Per Øyvind Solås)

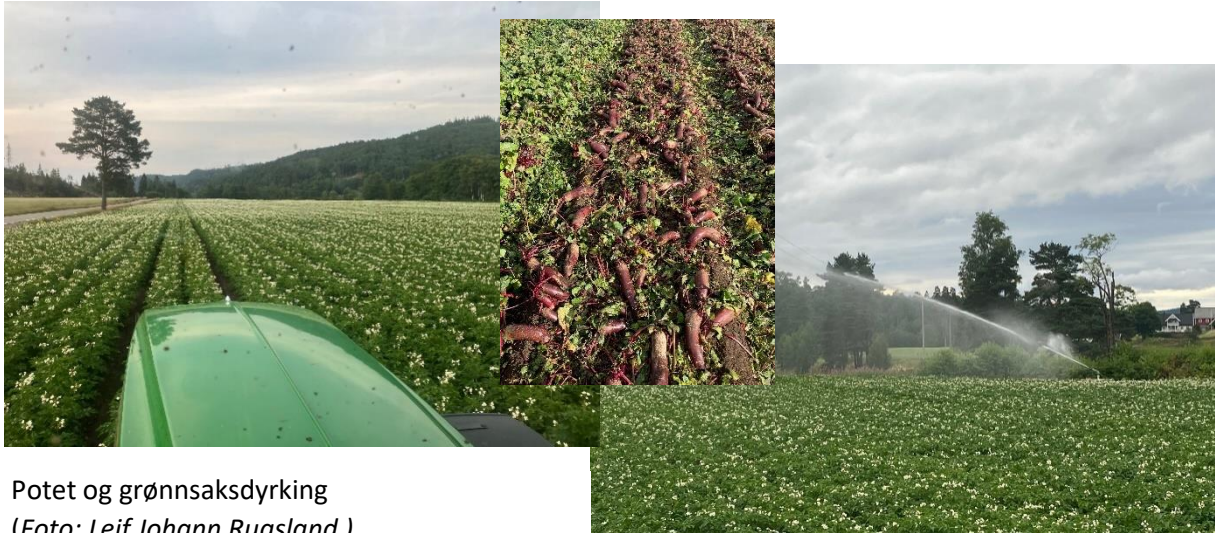
Søyer, født i fjor eller tidligere

Figuren viser utviklinga i antall søyer og saueforetak.

Korn, grønnsaker, bær og birøkt

Av andre produksjoner drives det både med birøkt, korn, frukt og bær, og grønnsaker på friland. Det er også betydelig potetdyrking med over 300 dekar som disponeres. For frukt og bær er det i hovedsak jordbærplanter som dominerer vekstgruppa med planter på rundt 100 dekar. De intensive produksjonene er ofte avhengig av tilleggsvanning for å gi gode avlinger.

Potet og grønnsaksdyrking
(Foto: Leif Johann Rugsland)

I Birkenes finnes den eneste statskontrollerte produksjon av barrot- og pluggplanter av jordbær i Norge.

Jordbærplante produksjon ved
Mollestad
(Foto: Silje Lunden Gotehus)

Kornhøst (Foto: Leif Johann Rugsland)

For grønnsaker på friland er gjennomsnittlig dyrket areal 100 dekar. For korndyrking disponeres totalt 560 dekar, i hovedsak havre og bygg. For disse produksjonene har produksjonen vært stabil til noe økende de siste årene.

Det er 300 bifolk i kommunen og det er stadig økning i antallet.

Verdiskapning i jordbruket

I 2021 ble det levert 60 982 kg storfekjøtt. Det ble levert rett i underkant av 800 000 l kumelk (767 500 l). For sau/lam/villsau ble det levert 13 783 kg kjøtt. Det ble levert 3890 kg gris til slakteri. (Statsforvalteren i Agder, kommunestatistikk, Birkenes 2021).

I tillegg kommer verdiskapningen innen grøntsektoren, korn, potet, grønnsaker, og frukt og bær, og disse produksjonene skaper store verdier.

Statistikken fanger ikke opp alle produksjoner og derfor kan det være nyttig å se på førstehåndsverdien av jordbruksproduktene, for å gi et nyansert anslag på verdiskapningen.

Førstehåndsverdi

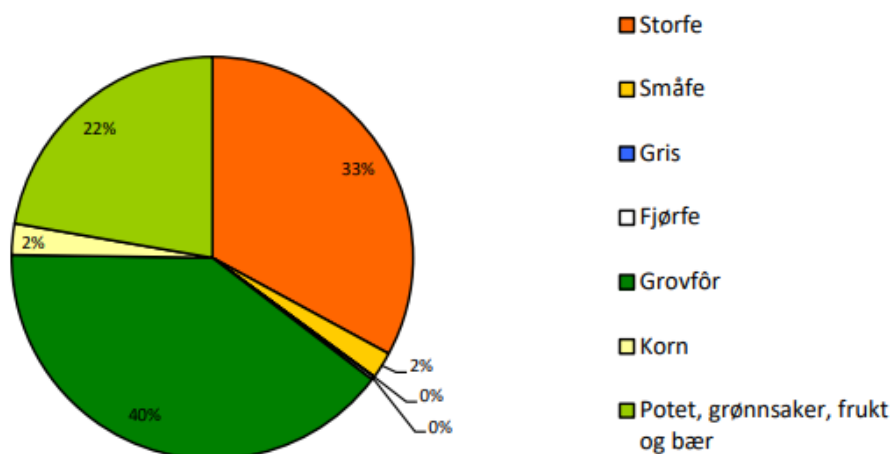
Førstehåndsverdi er den verdien som en mengde vare har ved salg til første ledd i omsetningskjeden. Dette brukes ofte for å synliggjøre verdiskapningen i jordbruket.

Tilskuddene er ikke med i beregningen, og det er også betydelige ringvirkningseffekter av jordbruksdrift som ikke er tatt med her. Verdi av videreforedling vil f.eks. komme i tillegg.

Førstehåndsverdien er verdien av produksjonsinntekten til de ulike produksjonene hentet fra NIBIO's håndbok for driftsplanlegging.

Tabellen nedenfor viser at omsetningsverdien av landbruksproduktene for Birkenes er beregnet til ca. 31 millioner kroner.

Produksjon	Mill kr
Storfe	10
Småfe	1
Gris	0
Fjørfe	0
Grovfôr	12
Korn	1
Potet, grønnsaker, frukt og bær	7
Sum	31

Figuren viser prosentfordeling av førstehåndsverdi i Birkenes for 2021 (Kilde: Statsforvalteren i Agder 2023)

Ser man nærmere på arealfordelingen finner man at selv om arealet til frukt og bær, korn, potet og grønnsaker utgjør kun 9 % prosent av jordbruksarealet, har det likevel 38 % av den totale førstehåndsverdien for alle vekstgruppene.

Gården som ressurs

Veilederen «Gården som ressurs» gir en oversikt over tilleggsnæringer som faller inn under landbruk- natur- og friluftsmål (LNF) i kommuneplanen. Dette er næringer som bygger på gårdens ressursgrunnlag, ved videreforedling av produkter og bruk av gårdens arealer som grunnlag for reiseliv, matservering mv. I Birkenes har vi også eksempel på at ville bær videreforedles og er en ressurs som kan inngå i driftsgrunnlaget.

I Birkenes er det mye lokalforedling og verdiskapning knytta til videreforedling og salg fra egen gård, ofte i kombinasjon med gårdsturisme.

Lokale produkter (Foto: Tormod Amundsen)

Det er også flere mindre sagbruk som drives som egen næring, eller i tilknytning til annen landbruksnæring. Vi har ingen oversikt over produksjonen fra disse, men det utgjør en viss mengde som bidrar til økte inntekter og reduserte transportkjeder da materialene i hovedsak benyttes lokalt.

Det ligger godt til rette for økt foredling og bruk av lokale landbruksprodukter.

Dette er nærmere beskrevet under fokuspunktet om lokale produkter og verdiskaping.

3 Fokusområdene

I Birkenes ble fokusområdene valgt ut på bakgrunn av de lokale utfordringene og mulighetene som er fremtredende for Birkenes. Under vil fokusområdene bli presentert.

3.1 Driveplikt, kulturlandskapet og gjengroing

Mål:
All dyrka jord skal drives

Med ett gjennomsnitt på 24,5 dekar jordbruksareal vil det være utfordrende å drive rasjonelt. Spesielt for de som driver med grovfôrproduksjon. Jordbruksarealene ligger gjerne spredt over et større område rundt gården. Med færre aktive husdyrbruk blir det også færre til å drive jorda. Det blir en stadig større utfordring hvordan all jordbruksjord skal kunne drives slik at driveplikten oppfylles, og opprettholder kulturlandskapet ut fra de rammevilkårene som i dag styrer landbruket. Den høye jordleieandelen er i seg selv utfordrende med tanke på å kunne utnytte leiejorda i et kostnadseffektivt perspektiv. Mye av jorda skulle også være drenert. Det blir enda viktigere fremover å gi bøndene forutsigbarhet i den daglige drifta, men også i et langsiktig perspektiv. Et avgjørende virkemiddel vil være å sikre gode jordleieavtaler og rammevilkår for bøndene.

3.1.1 - Driveplikt

Alt jordbruksareal skal drives. Driveplikten er evig, og det er eier av jorda som har driveplikt. Dersom eier ikke kan eller vil drive jorda selv, kan driveplikten oppfylles ved at den leies bort. Det er jordlova som regulerer hvordan driveplikten skal håndheves:

Jordbruksareal skal drivast. Driveplikta gjeld for heile eigartida. Ny eigar må innan eitt år ta stilling til om han eller ho vil drive eigedomen sjølv eller leige bort jordbruksarealet etter føresegnene i andre ledd.

Driveplikta kan oppfyllast ved at arealet vert leigd bort. Det er ein føresetnad for at driveplikta er oppfylt ved bortleige at leigeavtala er på minst 10 år om gongen utan høve for eigaren til å seie ho opp. Avtala må føre til driftsmessig gode løysingar og vere skriftleg. Avtaler som fører til driftsmessig uheldige løysingar, kan følgjast opp som brot på driveplikta. Eigaren må sende kopi av avtala til kommunen. Ei leigeavtale som er i strid med andre eller tredje punktum, kan ikkje gjerast gjeldande mellom partane eller i høve til offentlege styresmakter.

De aller fleste bruk er i dag avhengig av leiejord og andelen leiejord er stor i Birkenes med over 70 %. Færre gårdsbruk som driver aktivt og liten endring i eiendomsstrukturen fører til at en stor andel av produksjonen foregår på leiejord. Lange avstander kombinert med små teiger som er vanskelig å drive optimalt er faktorer som forringer jordkvaliteten og det totale kulturlandskapsbilde. Det er stort potensiale for å effektivisere og forbedre utnyttelsen av leiejord, blant annet ved å sikre forutsigbare leiekontrakter og omfordele leiejord mellom leietakere for å hindre krysskjøring.

I tilfeller hvor det er vanskelig å finne noen til å drive jordbruksarealene enten på kort sikt eller mer langsiktig, er det åpning for å søke om fritak fra driveplikten.

3.1.2 - Kulturlandskapet

Jordbrukets kulturlandskap spiller også en rolle for både natur- og kulturverdier. Det er ikke uvanlig at det finnes godt bevarte spor og kulturelementer i landskapet som steingjerder, rydningsrøyser, gravminner, kvernhus og rester etter gamle løer. Kulturlandskapet er dessuten en viktig bærer av naturmangfold som for eksempel eldre slåttemark og slåttemyr som er viktig å bevare. Kulturlandskapet er et fellesgode som vi alle har en interesse av å ta vare på. Bøndene er den største bidragsyteren til å holde kulturlandskapet i hevd.

Kulturlandskap på Svaland (Foto Anne Sofie Havstad)

3.1.3 - Gjengroing

I Birkenes er det spesielt innmarksbeitene som blir dårlig utnyttet. Hele 1558 dekar søkes ikke produksjonstilskudd på (NIBIO arealressursstatistikk, tall fra søknad om produksjonstilskudd 2022). Dette kan indikere at en del innmarksbeiter er ute av drift og gror igjen eller at de benyttes til hobbyproduksjon.

Tidlig og sen gjengroingsfase (Foto: Anne Sofie Havstad)

Bedre utnytting av innmarksbeitene vil holde kulturlandskapet i hevd og bevare et biologisk mangfold. Det kan også frigjøre fulldyrka jord som brukes til innmarksbeite.

Skogsbeite har tradisjonelt sett vært en vanlig beiteform i Birkenes. Enda mer bevisst forhold til bruk skog- og utmarksressursene vil føre til mindre gjengroing og mer bærekraftig matproduksjon. På Agder er det i dag god utnyttelse av utmarksbeite, selv om kvaliteten er dårlig på grunn av fattige bergarter og låglendt topografi (NIBIO arealregnskap og utmark).

Som et tiltak for å utnytte beitene bedre kan det bli mer aktuelt å ta i bruk nye digitale gjerdeløsninger i tillegg til de tradisjonelle fysiske gjerdene. Blant andre har Nofence fått mye oppmerksomhet for sine visuelle gjerder. Nofence-klaven sender ut lyd når dyra nærmer seg det digitale strømgjerdet. Å ta i bruk slike digitale løsninger vil sannsynligvis bare øke i tiden fremover i tråd med at teknologien for dem blir bedre. Kommunen skal sammen med næringa utarbeide retningslinjer gjennom blant anna tilskuddsordninger som legger til rette for målretta bruk av slike løsninger. Det vil være et viktig bidrag for å utnytte både innmark og utmark på en mer effektiv, rasjonell og ikke minst arbeidsbesparende måte.

Sauer med elektronisk klave (Foto: Silje Lunden Gotehus)

3.2. Omdømmebygging og kompetanse i næringa

Mål:
Synliggjøre bøndene som bærebjelkene i samfunnet gjennom matproduksjon

Hver enkelt bonde bidrar med det mest grunnleggende vi bygger resten av samfunnet på - nemlig mat. Å produsere mat er en sårbar produksjon. Behovet for å produsere nok mat, trygg mat og kortreist mat blir stadig mer viktig å sikre, sett ut fra et klimaperspektiv og svingninger i verdensmarkedet. Stortinget har vedtatt at matproduksjon i Norge skal økes med 20 % innen 2030. FNs mat- og jordbruksorganisasjon har beregnet at den globale matproduksjonen må økes med 70 % innen 2050 for å sikre verdens befolkning med mat. For å klare å nå målene innebærer det at bondens arbeid må synliggjøres- og får en større rolle i samfunnsdebatten i et matsikkerhets- og beredskapsperspektiv. Lokalt vil dette innebære at verdifull kompetanse forblir i næringa og aktive bruk.

3.2.1 - Omdømmebygging

Hver enkelt bonde bidrar inn i samfunnet som til sammen utgjør all den norskproduserte maten vi spiser. Det er lett å glemme hvilke jobb og rolle gårdbrukerne i Birkenes gjør for lokalsamfunnet. Gjennom utarbeiding av mediestrategi og informasjon er målet å bidra til et omdømmeløft for landbruksnæringa, og en synliggjøring av hva næringa bidrar med i lokalsamfunnet.

3.2.2 - Kompetanse i næringa

Det er et tankekors at det stadig blir færre som driver aktivt landbruk. Stabil rekruttering av kompetanse- og kunnskapsrike næringsutøvere er nødvendig for å nå målene i landbrukspolitikken. Enda viktigere blir det med forståelsen av praktisk kunnskap om dyrking av jorda og matproduksjon for den nasjonale matvaresikkerheten fremover.

Det bør være et realistisk mål, å opprettholde eksisterende drift på dagens nivå. De fagmiljøene som allerede eksisterer er viktig å beholde og styrke, i tillegg er det viktig at det skapes rom for å nye ideer og innovasjon. Rekruttering bør rettes mot det tradisjonelle landbruket og til nye landbruksbaserte næringer, samt mot neste generasjon. Landbruket må være til stede der ungdom og andre interesserte er, og gi dem mulighet til å bli kjent med næringa.

Det må legges til rette for at barnehage og grunnskole blir kjent med og nysgjerrige på bruk av naturressursene og matproduksjon. Kommunen og næringa samarbeider med skolene om årlig landbruksdag for 8. klassene og besøksdager både på gården og i skogen. I tillegg kan det være gode muligheter for å få til landbruksrelaterte bedrifter på ungdomsskolen der kommunen også støtter økonomisk. For elever i 10 klasse er det også mulig å velge skogbruk i arbeidsuka og få dokumentert opplæring i hogst, planting og ungskogpleie. Dette er viktige tiltak som gir nye generasjoner kunnskap om landbruk.

Flere bønder tar på eget initiativ kontakt med ulike grupper av skoleelever, barnehager og eldre for besøksdager på gården og aktiviteter gjennom for eksempel høsting av poteter. For at disse initiativene ikke forsvinner er det viktig at kommunen er med på å sikre at slike dager ikke forsvinner.

Kjernen må være å opprettholde drift på gårdene og på sikt rekruttere og beholde kompetanse innad i næringa.

Bøndene er omstillingsvillige og følger med i tiden gjennom politiske føringer og rammevilkår. Det er uansett viktig å ikke miste fokuset på lønnsomme produksjoner og stabilitet. Informasjon om ordninger, endrede vilkår osv. skal være lett tilgjengelig for bøndene i en omstillingsfase, men også i en videreutviklingsfase. Kommunen skal være tett på for å kunne gi relevant informasjon og veiledning ut til bøndene i en slik situasjon.

3.3 Kommunal jordvernstrategi

Mål:

Forhindre nedbygging av dyrka jord

Flyfoto viser nedbygging av jordbruksareal over tid ved Ospekollen, Birkenes

Dette kapittelet danner grunnlag for å vedta kommunens jordvernstrategi.

23. mars 2022 sendte landbruks- og matministeren og distriksministeren ut et brev med overskriften «Ta vare på matjorda» til alle landets kommuner, fylkeskommuner og statsforvalterembeter. Her påpekes viktigheten av å ta vare på matjorda i den kommunale og regionale arealplanlegginga. Brevet bygger på tidligere brev sendt ut i januar 2021 og 2018 som en oppfølging av regjeringens jordvernstrategi. En nasjonal jordvernstrategi ble behandlet av stortinget allerede i 2015.

Det nasjonale jordvernmålet er satt til 3000 dekar omdisponert dyrka jord per år, noe som innebærer at kommunen må føre en streng jordvernpolitikk i sin arealforvaltning. Hensikten med strategien er å redusere omdisponeringen av dyrka jord i kommunen, og gjerne med en nullvisjon. En strammere jordvernpolitikk tilsier at kommunene ved planrevisjoner bør vurdere om arealer som tidligere har vært avsatt til formål som innebærer omdisponering av dyrka jord, skal tilbakeføres til LNFR-formål.

Brevet tar videre for seg at det foreligger nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging, men at planretningslinjene samtidig må balansere mellom storsamfunnets behov og jordvernet.

Nedbygging av små og spredte jordbruksarealer er en av Agders og Birkenes største jordvernutfordringer og mange av disse arealene er utsatt for gjengroing. Verdien av disse arealene er like stor selv om de er små. Til sammen har de en stor verdi i jordvernsammenheng, nettopp fordi det er så mange av dem. For mange eiendommer utgjør dette en stor del av driftsgrunnlaget. I Birkenes er det lav grad av nedbygging av dyrka jord og presset på dyrka jord er dermed ikke så stort. Dette er et godt utgangspunkt for videre planarbeid med tanke på å bevare og ta hensyn til dyrka og dyrkbar jord. Det er viktig å få på plass bestemmelser i kommuneplanen som beskriver hvordan dyrka og dyrkbar jord skal disponeres i Birkenes. Spesielt jordarealer nær eller i tettbygde strøk må gis et sterkt fokus i plansammenheng.

Birkenes kommune skal ha et mål om nullvisjon for omdisponering. Det anbefales at det utarbeides bestemmelser om erstatning/erstatningsareal ved omdisponering av dyrka jord, eventuelt at jorda inngår som jordforbedringsmiddel i eksisterende jordbruksareal.

Arealene innenfor hensynssone landbruk skal fortsatt ha et særskilt vern. Den beste jorda langs Tovdalselva og Moelva er eksempler på områder som har et særskilt vern i dag.

**1 dekar matkorn gir
1000 brød hvert år**

For å sikre matjorda ved eventuelle større omdisponeringer av dyrka jord i plansammenheng, legges det frem forslag om at det skal utarbeides bestemmelser knyttet til gjenbruk av den dyrka jorda enten gjennom nydyrking eller som jordforbedringstiltak. Det foreslås at utbygger skal stå for alle kostnader og tilrettelegginger i en slik prosess. Eventuelt skal det opprettes et fond som utbygger betaler en avgift til. For omdisponeringer som skjer gjennom dispensasjon fra § 9 i jordlova vil tilsvarende gjelde med mindre tiltaket omdisponeringen gjelder går inn under andre landbrukstiltak. I tillegg vil det være viktig å sørge for at bebyggelsesområder i planer som ikke er utbygd og som beslaglegger dyrka jord blir tilbakeført til formål LNF. I kommuneplanen foreslås det at jordlova §§ 9 og 12 tas inn som egen bestemmelse. Bakgrunnen for disse anbefalingene er å kunne ha kontroll med- og kunne påvirke fremtidig beslag av dyrka/dyrkbar jord, jordvern og forutsigbarhet med tanke på landbruksområder og aktivitet.

3.4 Bosetting

Mål: Opprettholde og legge til rette for økt bosetting på bygdene

Bosetting på bygdene er med på å opprettholde drift på gårdene og bidra til aktivitet og liv i bygda. For bøndene bidrar dette positivt til sosialt liv og trivsel. Det gir økt tilgang på lokal arbeidskraft og rekruttering til næringen. For landbruket i Birkenes vil det være viktig å holde fokus på bosetting på bygda, forutsatt at det ikke svekker landbruksressursene. Gjennom konsesjonsloven har kommunen også anledning til å sette vilkår om boplikt og dette kan være et virkemiddel for å opprettholde bosetting på bygdene.

Det er viktig å være klar over at jordlova og plan- og bygningsloven er to adskilte lovverk. Både jordlova og plan- og bygningsloven har bestemmelser som kommer til anvendelse innen LNF-områdene. Disse lovverkene er ofte avhengig av hverandre for at tiltak kan tillates. Ved for eksempel fradeling av eiendom i LNF-områdene, må det derfor søkes etter begge lovverkene.

3.4.1 - Føringer etter jordlova

Det er et politisk ønske at landbruksplanen skal klargjøre forutsetninger for fradeling av areal til boliger i LNF-områdene og der jordlovens bestemmelser gjelder.

Jordlova med tilhørende forskrifter og rundskriv definerer kommunens handlingsrom for å kunne fradele arealer til for eksempel boligtomter. § 12 har en oppstilling av momenter som forvaltningen skal legge vekt på i en fradelingsak. I første rekke gjelder dette rene landbrukshensyn. Det er også et eget avsnitt under delingsbestemmelsen som går på hensynet til bosetting.

For at bosettingshensynet skal kunne anføres i delingssaker etter jordlova, krever det at kommunen tar stilling til hvorfor og hvordan hensynet til bosetting gjør seg gjeldende. Dette kan for eksempel være sagt noe om i kommuneplanens samfunnsdel. Fradelinger med hensyn til bosetting gjenspeiles da i plansammenheng hvor det her kommer frem områder hvor kommunen mener det er behov for å styrke bosettingen.

Birkenes kommune vil likevel i utgangspunktet legge stor vekt på at bosettingshensynet skal veie tungt i fradelingsaker. Dette for å sikre at det oppfyller hovedmålet om å opprettholde og legge til rette for økt bosetting på bygdene, for å svare opp kommuneplanens mål om tre levende sentra.

Jordlova § 12 (tredje og fjerde ledd)

Ved avgjerd av om samtykke til deling skal givast, skal det leggjast vekt på om delinga legg til rette for ein tenleg og variert bruksstruktur i landbruket. I vurderinga inngår mellom anna omsynet til vern av arealressursane, om delinga fører til ei driftsmessig god løysing, og om delinga kan føre til drift-eller miljømessige ulemper for landbruket i områder. Det kan leggast vekt på andre omsyn dersom dei fell unn under formålet i jordlova

Sjølv om det etter tredje ledd ikkje ligg til rette for å gi samtykke til deling, kan samtykke givast dersom deling vil vareta omsynet til busetjinga i området.

I saker hvor en ser at fradelinger kan komme i konflikt med landbruksinteressene skal kommunen veilede og sørge for å ha dialog med søker om det finnes alternative plasseringer.

3.4.2 - Føringer fra kommuneplanen

I plan- og bygningsloven kap. 11, § 11 er det krav om at kommunen skal utarbeide en kommuneplan. Gjeldende kommuneplan legger visse føringer for utbygging i områdene som er avsatt til LNF.

I Birkenes kommune er det vedtatt å prioritere utbygging som støtter opp om de tre sentrene Birkeland, Herefoss og Engesland.

Det er også satt av en del områder til LNF - spredt bolig/fritid, her tillates oppført et visst antall boliger gitt at enkelte vilkår er innfridd. Disse områdene er vurdert i forbindelse med kommuneplanarbeidet og det er gjort en konsekvensanalyse for områdene. Jordloven gjelder likevel i disse områdene, selv om de er avsatt til spredt bebyggelse.

Ellers er disse bestemmelsene fra gjeldende kommuneplanen relevant å ta med seg som utgangspunkt for neste rullering av kommunens arealdel.

§2.6.5 Med mindre annet er angitt i reguleringsplan kan bolig, fritidsbygg eller andre bygg for varig opphold ikke føres opp nærmere dyrket mark enn 30 meter.

§ 4.1 Landbruksbebyggelse (§11-11 nr. 1)

4.1.1 Ny landbruksbebyggelse tillates ikke plassert på dyrket mark der det finnes alternativ lokalisering på eiendommen.

4.1.2 Ny landbruksbebyggelse tillates ikke oppført innenfor 100-metersbeltet langs sjø og vassdrag der det finnes alternative løsninger.

§ 6.5 Hensynssone landbruk H510 (§ 11-8 c)

Innenfor hensynssone landbruk tillates ikke tiltak som kan forringe jordvernet eller hensynet til landbruksinteressene i området.

Utviklingen i samfunnet tilsier at det må bli økt fokus på å redusere interessekonflikter mellom landbruk og andre formål. I plansammenheng vil et viktig virkemiddel for å unngå slike konflikter

være å opprettholde hensynsoner og byggegrense mot dyrka og dyrkbar jord, og vise varsomhet når det gjelder dispensasjoner i disse områdene.

3.5 Satsing på lokale produkter og verdiskaping

Mål:
Økt verdiskaping med grunnlag i gårdens ressurser

Veilederen «Garden som ressurs» gir en oversikt over tilleggsnæringer som faller inn under LNF-formålet og definerer dette slik:

- Tiltaket er knyttet til produksjon på gården eller det behovet gården har for varer og tjenester, eller det er nødvendig i forbindelse med annen næringsvirksomhet knyttet til jordbruk, skogbruk, reindrift, yrkesfiske eller lignende.
- Virksomheten er basert på og tilpasset gårdens eget ressursgrunnlag, for eksempel bruk av fôr, planter, trær, blomster, frukt, grønnsaker og andre råvarer produsert på garden samt videreforedling og/eller salg av disse.

Veilederen beskriver hvilke bygge- og anleggstiltak som inngår i arealformålet LNF, om hvordan tvilstilfeller vurderes, og om hvordan aktivt kan tilrettelegges for tiltak som ikke inngår i LNF formålet.

Birkenes kommune ønsker også å legge til rette for etablering av andre tilleggsnæringer. Dette kan gjøres ved å vedta retningslinjer for behandlingen av slike dispensasjoner som del av planbeskrivelsen til kommuneplanens arealdel. På denne måten kan kommunestyret avklare kommunens holdning til tiltak for tilleggsnæringer i landbruket i ulike deler av kommunen og gi mer forutsigbare rammer for næringsutvikling.

Nedenfor beskrives noen aktuelle produksjoner.

3.5.1 - Lokalmat

Birkenes kommune ønsker å være i spissen som merkevarebygger for lokalmat og reiseopplevelser i regionen. Birkenes er allerede en av de beste i hele Agder på lokalmat. Målretta fokus og strategier knyttet til salg og markedsføring har bidratt til at flere produkter har lyktes. Blant anna kan nevnes vellykket satsing på omsetning av frukt, bær og meieriprodukter.

Vår definisjon av lokalmat:
All mat som produseres lokalt, uavhengig av volum

Det ligger store muligheter for landbruket for større verdiskaping gjennom lokal produksjon og direkte omsetning av produkter. Det er et godt utgangspunkt for å klare dette.

Norske forbrukere er i dag mer bevisst og krever mer informasjon om hvordan maten vi spiser blir produsert og kommer fra. Markedet etterspør kortreiste produkter. At det åpner seg et marked for å levere landbruksbaserte lokalprodukter, er med på å gi økt verdiskaping for næringa.

Samarbeid mellom aktørene kan vise seg å bli en suksessfaktor for å lykkes. Det pågår for tiden flere spennende prosjekter på dette området hvor det arbeides for å levere komplette produkter og felles markedsføring. En satsing på lokalproduksjon og spesielle produkter er ikke bare forbeholdt de store gårdsbrukene. En erfarer at også mindre bruk har suksess. Dette er et viktig poeng å få frem.

Birkenes kommune må vurdere mulighetene for å bruke lokale produkter i egen kjøkkenvirksomhet.

3.5.2 - Lokalforedling

I Birkenes er det mye lokalforedling og verdiskapning knytta til videreforedling og salg på egen gård, ofte i kombinasjon med gårdsturisme. Lokal produksjon er bærekraftig.

Flere av bedriftene er tilknyttet matnettverket HANEN.

Disse bedriftene selger ofte produktene både på gården sin, på Bondens Marked og via REKO -ring. En del selger også produktene sine gjennom dagligvarekjedene og ulike typer av delikatesseforretninger rundt i Norge.

Flere av foretakene har også gått sammen i Sørlandets bakhage. Sammen inviterer de til lokale, kortreiste og bærekraftige natur -og matopplevelser i Birkenes.

I kommunen produseres produkter som både ost, syltetøy, honning, grønnsaker og ulike kjøttvarer både av storfe og sau.

Det jobbes også aktivt for bruk av «lokale menyer» hos restaurantene i området.

Flere av produsentene i Birkenes er en del av portalen Lokalmat.no som er et samlingssted der de som produserer lokalmat møter de som kjøper lokalmat. Lokalmat.no skal bidra til å gjøre det enklere for lokalmatprodusentene å holde oversikt over de norske kravene som stilles for å lage trygge varer, men også gjøre det enklere for de profesjonelle innkjøperne å finne den trygge lokalmaten.

I tillegg har ett par lokale produsenter tatt initiativ til en Pop up gårdsbutikk i Birkeland sentrum med åpningstider knytta til sesong. Dette er i startfasen. Her inviteres lokale produsenter til å selge sine kortreiste varer lokalt.

På grunn av små produksjoner foreligger det ikke målbare tall for omsetning og verdiskapning.

Besøksgårder: Inn på tunet - Grønn omsorg

Det er pr dags dato to godkjente inn på tunet gårder i Birkenes.

Inn på tunet - Grønn omsorg er fellesnavn på ulike tilbud og aktiviteter som bønder gir innen omsorg, rehabilitering, opplæring, trening og andre ting på gården. Inn på Tunet er tilrettelagte og kvalitetssikre velferdstjenester på gårdsbruk. Tjenestene skal gi mestring, utvikling og trivsel. Tilbudet blir tilpasset alle nivåer og aldre.

Det kan være utfordrende å få kommunens enheter til å se mulighetene for bruk av lokale Inn på tunet-tjenester. Det er stort behov for langsiktige avtaler for å kunne gjøre nødvendige investeringer og tilpasning i drift. Samarbeid på tvers av kommunegrensene kan gjøre det lettere å etablere mer robuste tilbud.

3.5.3 - Lokal skog- og trenæring

Det ligger et stort potensial for økt bruk og foredling av trebaserte produkter i kommunen.

Birkenes kommune ønsker å legge til rette for økt bruk av skogprodukter som fremstår miljøvennlige i konkurranse med mange andre materialer.

Birkenes kommunestyre har gitt føringer om at det skal vurderes bruk av tre i kommunale bygg. Dette bør også gi føringer gjennom kommuneplan og videre ved behandling av private planer og utbygginger.

Det er flere gårdssager i drift, men stort potensial for større videreføring lokalt. Spesielt bedre utnyttelse av kvalitetstømmer av lauv er ønskelig.

Ellers er det flere mindre foretak som benytter trevirke i møbelproduksjon og husflidsprodukter.

De store trebearbeidende industribedriftene benytter i liten grad lokalproduserte råvarer. Her kan det være muligheter, men det avhenger av kvalitet og leveringssikkerhet.

Tømmer (Foto: Mona Kile)

Bruk av mindreverdige virke til bioenergi vil kunne gi bedre lønnsomhet i skogsdriften og bidra med miljøvennlig energi til lokal industri og næring.

Det finnes bedrifter i Birkenes som bruker store mengder trepellets til oppvarming. I dag transporteres dette brenselet over lange avstander. Kommunen har eget bioenergianlegg på ungdomsskolen, men ingen produsenter av brenselflis i kommunen.

Gjennom planarbeidet skal man ha fokus på materialvalg, klima og miljø. Det bør derfor legges føringer for at oppvarming kan skje med biovarme. Samtidig bør muligheter for å øke bruken av bioenergi til oppvarming av offentlige bygg vurderes.

Innen landbruket har Innovasjon Norge støtteordninger for økt bruk av tre i landbruksbygg og til å etablere biovarmeanlegg.

Andre tilleggsnæringer

Birkenes kommune ønsker å bidra til å vise at gårdens ressursgrunnlag i mange tilfeller også har mulighet for tilleggsnæringer som ligger utenfor den tradisjonelle landbruksnæringa. En tilleggsnæring gir en merverdi til gården. For eksempel kan reiseliv og besøkturisme i sammenheng med matopplevelser gi en slik merverdi. Kommunen har noen etableringer som er i oppstartsfasen, men her er det rom for flere. Totalt vil slike tilleggsnæringer være med på å synliggjøre kommunens omdømme som turist- og reiselivsdestinasjon og vil sette fokus på unikheter og som ledd i merkevarebygging.

Birkenes kommune skal ha tett samarbeid med Businessregion Kristiansand i arbeidet med å legge til rette for utvikling av landbruksnæringen med spesielt fokus på lokalmat. Sammen med landbrukskontoret skal næringen kunne få veiledning, oppfølging og informasjon om mulighetene som ligger innenfor dette området. Kommunen har også nær kontakt med Innovasjon Norge i forbindelse med næringsutvikling.

3.6. Klima, miljø og forurensing

Mål:

Et klimavennlig og bærekraftig landbruk som spiller på lag med naturen.

3.6.1 – Klima: opptak og utslipp av klimagasser i landbruket

De globale klima- og miljøutfordringene krever at samfunnet omstiller seg slik at vekst og utvikling skjer innenfor naturens tålegrenser.

Landbruket er medvirkende til klimagassutslippene i Norge, hovedsakelig knyttet til fôr- og husdyrproduksjon. Utslipp av klimagasser skjer når biomasse forbrennes eller brytes ned. Jordbearbeiding kan øke nedbryting av organisk materiale og gi økt utslipp av CO₂. Opptak av klimagasser skjer når biomasser vokser, tar opp og lagrer mer karbon i jord, røtter, stammer og bladverk. Birkenes har store skog- og myrområder som motvirker klimagassutslippene. Ungskog vokser hurtig og øker volumet raskt, og bidrar stort til karbonbinding. Hogstmoden skog bør derfor hogges og utnyttes i trebygninger og andre trekonstruksjoner lokalt for videre karbonlagring. Myrområder kan ha stor verdi som flomdemper, rensefilter og viktig karbonlager. Nasjonalt sett utgjør overgang fra myr til dyrket mark de største utslippene fra drenert myr på ca. 1,9 millioner tonn CO₂-ekvivalenter, som tilsvarer utslipp fra om lag 1 million personbiler.

Torvmyrull (Foto: Sigrid Heimro)

Et viktig tiltak for å bedre klimagassutslipp er Landbrukets klimakalkulator, som er utviklet i prosjektet «Klimasmart Landbruk». Det er et digitalt verktøy som gir bonden oversikt over utslipp og hvilke muligheter som finnes både for å redusere utslipp og binde opp karbon på gårdsnivå.

3.6.2 - Vannmiljø: forurensning til vann

Godt vannmiljø er en forutsetning for alt liv på jorda, og samfunnet er avhengig av rent vann til matproduksjon og drikkevann.

Vannet er beskyttet gjennom vannforskriften som har mål om å sikre en bærekraftig bruk av vannet. Hovedmålet er at alle vannforekomster skal oppnå minst god miljøtilstand innen 2027 (Regional vannforvaltningsplan 2022-2027 – Agder vannregion). Birkenes er en vannrik kommune med flere innsjøer og elver som allerede har god vannkvalitet. Imidlertid har over halvparten av vannforekomstene moderat eller dårligere tilstand. Hovedutfordringen for vannmiljøet er fortsatt forurensning som følge av tidligere sur nedbør, men det påvirkes også av samfunnsaktiviteter som industri, utbygging, og utslipp av næringsstoffer fra avløpsvann og jordbruksarbeid.

Flakksvann mot Flakk gård (Foto: Bjørn Vidar Lie)

Vannmiljøet påvirkes av økt avrenning fra landbruksområder, i form av næringsstoffer fra gjødsling, plantevernmidler og partikler fra jordarbeid og erosjon. Økt næring til vannet kan gi årlige oppblomstringer av giftige alger, brunere vann og føre til gjengroing av mindre bekker og tjønn. Generelt er hovedutfordringene knyttet til:

- **Fysiske endringer av vassdrag:** kanalisering, forbygninger, veibygging og bekkelukkinger
- **Gjødsling og jordarbeiding nært vassdrag**
- **Fjerning av kantvegetasjon langs vassdrag**

Miljøhensyn i landbruket reguleres av flere lover og forskrifter, og tiltak er ofte rettet mot å begrense avrenning og tilførsel av jord- og næringsstoffer til vassdragene. Avrenning fra landbruket kan typisk være arealavrenning som følge av gjødsling og jordarbeiding, eller relatert til diffuse punktutslipp fra gjødselkjellere som lekker, lagring av «tørrgjødsel» (sauetalle, hestemøkk, hønsegjødsel) og rundballer nær vassdrag. Kontinuerlig tilførsel har særlig negativ effekt på vannkvalitet, vannlevende organismer (fisk og bunndyr) og drikkevannsressurser. En følge av klimaendringer er at det oppstår lengre perioder med økt nedbør/flom, noe som medfører til økt avrenning.

Tilskuddsordninger for begrenning av jord- og næringsstoffer til vann:

Tilskudd til spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL-ordningen) åpner for støtte til tiltak for å avgrense forurensning, etablere kantvegetasjon og redusere erosjon av elvekanter. Hydrotekniske anlegg (drenering) kan også bidra til redusert avrenning og sikre at gjødsel utnyttes bedre av plantene. Jordareal med god drenering gir lavere klimagassutslipp, bedrer jordhelsen og kan øke produktiviteten. Samtidig forberedes arealet på effektene av et våtere klima.

For å redusere diffuse gjødselutslipp kan det gis tilskudd til gjødsel-frie kantsoner i eng og gressdekte buffersoner i åker gjennom Regionalt miljøprogram (RMP). I tillegg er redusert jordarbeiding om høsten et virkemiddel i denne ordningen for å redusere avrenning fra stubbåker. Høstpløying og gjødsling i perioder med mye nedbør, bør primært unngås. Husdyrgjødsel inneholder større mengder fosfor enn plantene har behov for og i noen områder er det overskudd av fosfor i jordsmonnet. Fosfor er en begrenset ressurs på verdensbasis og det er stort potensiale for mer bærekraftig bruk av fosfor, i form av å bedre utnytte tilgjengelig fosfor i jordsmonnet, i avløpsslam og i organisk avfall. For å hindre tap av fosfor og nitrogen til vassdrag vil spredning av husdyrgjødsel med rask nedmolding, nedlegging -nedfelling av husdyrgjødsel være viktige tiltak.

Kantsoner – viktig for å hindre avrenning og erosjon

En velutviklet kantsoner er svært gunstig for vannmiljøet. Grener og bladverk gir skjul- og skygge for fisk og tilfører naturlig organisk materiale som er et viktig næringsgrunnlag for bunndyr, fisk og andre vannlevende organismer. Ved avrenning fra gjødslet mark vil kantsonen fungere som en filtrende buffer, både på næringsstoffer og jordpartikler, ved at næringsstoffene tas opp i vegetasjonen. Kantvegetasjon gjør også nytte som flomdemper og i erosjonspåvirkede elveskråninger vil et godt rotnettverk kunne redusere tap av jordbruksjord ut i elveløpet.

Grunneier er ansvarlig for å opprettholde og skjøtte kantvegetasjon. Kantsonens bredde regnes fra normal flomvannstand og horisontalt innover land. For kantsoner mot dyrka mark der det søkes produksjonstilskudd skal minst 2 meter naturlig kantvegetasjon opprettholdes. Ved nydyrking gjelder minimumsbredde på 6 meter for vassdrag med årssikker vannføring. I tredekte kantsoner er nedhogging i form av flatehogst strengt forbudt. Det er kun tillatt med plukkhogst til eget bruk som ikke skader verdien av kantsonens funksjon, og som fremmer en flersjiktet kantvegetasjon.

3.6.3 - Naturverdier som berøres i landbruket

En av våre største miljøutfordringer er tap av arter og naturlandskap. Mange arter lever under press fordi leveområdene deres går tapt som følge av nedbygging, oppdyrking, avskoging eller tilplanting av arealer.

Humle på rødknapp (Foto: NIBIO)

Pollinerende insekter utgjør en nøkkelrolle i naturen, og er svært viktig for bestøvningen og produksjonen for mange planter. Tap av pollinerende insekter i kulturlandskapet har store ringvirkninger oppover i næringskjeden og mer enn 75 % av matproduksjon i landbruket er avhengig av pollinering for å kunne gi avkastning. Det er stort behov for å bevare og etablere arealer med pollinatorvennlige blomster som kan nyttiggjøres av insekter.

Det kan gis tilskudd til etablering og skjøtting av pollinatorvennlige soner på eller ved jordbruksareal etter RMP-ordningen. Sonene må ha pollinatorvennlige blomster som står gjennom vekstsesongen. Fremmede arter må ikke inkluderes i frøblandingen.

Det gis også tilskudd til tilrettelegging for å ta vare på utvalgte truede arter (vipe) og utvalgte naturtyper som slåttemark og hule eiker. Hekkende vipe har forsvunnet fra Birkenes og Lillesand (ornitologisk forening).

Elvemusling er en nasjonal ansvarsart og er sårbar for utrydding. I Birkenes finnes en av få gjenværende lokaliteter for elvemusling i Agder, tilknyttet Vassbotnbekken. Arten er også historisk registrert i Tovdalselva og Møllebekken, men ikke gjenfunnet i nyere tid. Elvemusling lever i dag under stor påvirkning av siltavrenning og økt næringstilførsel til bekken.

Elvemusling (Foto: NINA)

Fremmede arter

Fra venstre: Kjempebjørnekjeks, parkslirekne og landøyda (Foto: NIBIO)

Naturmangfoldet trues også av fremmede karplanter som kjempebjørnekjeks, parkslirekne, kjempespringfrø, kanadagullris, hagelupin og rynkerose. Disse er plantet ut som prydpanter i hager og parker, og har senere blitt invaderende «ugress». Plantene spres lett enten ved rik frøproduksjon eller godt rotsystem, og utgjør stor risiko ved å konkurrere ut naturlig plantefauna. I jorda ligger også frøbanker som hyppig spres videre til nye lokaliteter i forbindelse med graving og massetransport. Det stilles krav til å utøve aktsomhet for å unngå spredning av fremmede arter og unngå skade på det biologiske mangfoldet (jf. naturmangfoldloven og forskrift om fremmede organismer), og det er fokus på å få ut informasjon i tidlig fase til entreprenører ved grave- og anleggsarbeid.

De siste årene har karplanten landøya hatt økende utbredelse i kystkommuner i Agder. Hele planten er giftig og kan medføre kronisk leverskade på dyr som spiser den, spesielt farlig er planten for storfe og hest. Landøya må bekjempes før frøutvikling, ved å grave opp rotstokken og kastes som restavfall slik at frøene blir brent.

I Birkenes er et fåtalls planter kartlagt i sentrumsnære strøk. Det er imidlertid behov for hjelp fra publikum til å rapportere funn av fremmede arter, for en mer omfattende kartlegging. Observasjoner kan registreres på www.artsobservasjoner.no (NIBIO) eller meldes til kommunen.

3.6.4 - Hindre forsøpling og ulovlig bålbrening

Landbruksplast i ulike former er nødvendig for bøndene, men utgjør også en mulig kilde til forurensning. Rundballeplast kan bli liggende igjen som rester på jordene, hengende i trær, eller føres videre i vassdrag. For å fremme en miljøvennlig landbruksnæring med godt omdømme, er det viktig å håndtere landbruksplasten riktig og hindre spredning av plasten.

Avfall skal leveres inn til godkjente mottak for gjenvinning. Privat dumping eller brenning av avfall på egen eiendom eller i naturen er forbudt (jf. forurensningsloven).

Brenning av avfall kan forårsake både skadelige røygasser og forurenset aske til omgivelsene. Det fører til at grunnen avfallsbålet ligger på blir forurenset. Oppbevaring av avfall på ulovlige deponier kan føre til miljøskadelig avrenning til nærliggende vassdrag eller grunnvannsbrønner og andre drikkevannskilder. Det finnes gode returordninger som med fordel kan utnyttes bedre.

Bålbrening av byggeavfall (Foto: Birkenes kommune)

Kilder

NIBIO, 2023 Arealbarometer for Birkenes.

<https://arealbarometer.nibio.no/nb/fylker/agder/kommuner/birkenes/>

NIBIO, AR5 2023 Gårdskart <https://gardskart.nibio.no/>

Statsforvalteren i Agder, Statistikkrapport fra søknad om produksjonstilskudd Birkenes 2011-2021

[birkenes.pdf \(statsforvalteren.no\)](#)

SSB statistikkbank <https://www.ssb.no/>

Inn på tunet <https://innpatunet.no/>

Hanen <https://www.hanen.no/>

Lokalmat.no <https://www.lokalmat.no/no>

Brevet «Ta vare på matjorda» fra Landbruks- og matdepartementet av 23. mars 2022

Vedlegg

Tiltaksplan utarbeides årlig som vedlegg til landbruksplan fra og med 2024.